

[آشنایی با] طرح طبقه‌بندی علوم زمینه‌ساز تحول در جامعه علمی ایرانی اسلامی^۱

«العلمُ علمان: مطبوعٌ و مسموعٌ و لا ینفعُ المسموعُ إذا لم یکن المطبوعُ»^۲

در گذر تاریخ و همگام با توسعه علم و غنی‌تر شدن گنجینه معرفت بشری، موضوع شناسایی حدود و ثغور علوم و طراحی مرزهای معرفتی و هویتی میان آنها اهمیت زیادی یافت. فیلسوفان و اندیشمندان اقدام به ارائه دیدگاه‌ها و معرفی نگرش‌های هستی‌شناسانه خود درباره این موضوع کردند و طبقه‌بندی‌های مختلفی از علوم ارائه شد که بیان‌کننده فضای دانشی و نگاه ایدئولوژیک یک شخص یا یک جریان در یک زمان خاص به دنیای علم و تحولات آن بود. آبشخور تمامی این طبقه‌بندی‌ها، اندیشه‌های فلسفی و عمیقی بود که به نوعی از پارادایم غالب در حوزه تحولات فکری بشری در زمان خاص مطرح‌شدن‌شان سرچشمه گرفته بود. پس از ظهور اسلام و تأکید این دین مبین بر علم‌اندوزی و معرفت‌افزایی، دانشمندان بسیاری تلاش کردند تا با بهره‌گیری از جهان‌بینی توحیدی و تعالیم وحی، طبقه‌بندی‌هایی جامع از علوم در زمانه خویش ارائه کنند، آن‌گونه که دکتر فدایی^۳ معتقد است بیش از ۱۲۰ دانشمند مسلمان تاکنون در حوزه طبقه‌بندی علوم تلاش‌هایی را داشته‌اند. با این حال اما پرسشی که پیش می‌آید آن

۱. بنیاد پژوهش‌های اسلامی - دفتر طرح طبقه‌بندی علوم.

۲. نهج البلاغه، حکمت ۳۳۸.

۳. فدایی، غلامرضا، طرحی نو در طبقه‌بندی علوم، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۹ش.

است که اساساً برای طبقه‌بندی علوم چه فوایدی را می‌توان متصور بود و ضرورت طرح این موضوع در عصر حاضر چیست؟

در مقدمه کتاب *طبقه‌بندی علوم از نظر حکمای مسلمان*^۱ آمده است: «نابسامانی حاکم بر برنامه‌های جدید آموزشی در بیشتر کشورهای اسلامی تا حد زیادی به سبب فقدان بینش مبتنی بر سلسله مراتب علوم است که امروزه در نظام سنتی آموزش اسلامی دیده می‌شود. از سوی دیگر، کشف نظم و ارتباط مناسب بین رشته‌های گوناگون علم، هدف اندیشمندان بزرگ اسلام بوده و همین سبب شده تا بیشتر نیروی خود را صرف موضوع طبقه‌بندی علوم سازند. بدین ترتیب، این موضوع می‌تواند این امکان را به مدرّسان و اندیشمندان مسلمان بدهد تا ابزاری را به دست آورند که با استفاده از آن اقدام به شناسایی و نقد آشفتگی‌ها و نابسامانی‌های موجود در برنامه‌ریزی‌های آموزشی فعلی و دلایل تقلید کورکورانه آنها از الگوهای غربی کنند».

امروزه همچنین شاهد توسعه برخی علوم و بی‌توجهی به گسترش کیفی برخی دیگر هستیم که به نظر می‌آید بیش از آنکه تابع نگاهی جامع‌نگر و هدفمند به بحث توسعه علوم باشد تحت تأثیر عوامل فرعی از جمله بحث کمیت‌گرایی و نیازهای کاربردی فعلی جامعه است. همچنین این‌گونه برداشت می‌شود که فقدان نقشه جامعی از علوم و عدم تعریف برنامه راهبردی توسعه علوم در ایران اسلامی مان سبب شده تا نتوانیم در این موضوع نگاهی درازمدت و هدفمند به آینده داشته باشیم.

همچنین در قرون اخیر، طبقه‌بندی علوم کاربردهای مختلفی از جمله در درون کتابخانه‌ها و در حوزه سازماندهی دانش‌یافته است. امروزه مبنای بسیاری از رده‌بندی‌های کتابخانه‌ای با توجه به نگرش‌های فلسفی و هستی‌شناختی و مبانی ارزشی حاکم بر دنیای غرب طراحی شده است و ارائه چند گسترش مهم از جمله گسترش اسلام به زبان فارسی در رده‌بندی دیوئی که یکی از رده‌بندی‌های رایج در کتابخانه‌های کشورمان است نشان از قالب وجودی و ظرفیت محدود در نظر گرفته شده این

۱. بکار، عثمان، *طبقه‌بندی علوم از نظر حکمای مسلمان*، ترجمه جواد قاسمی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱ ش.

رده‌بندی برای معرفی و اشاعه آثار علمی و تحقیقاتی مان به جامعه علمی جهان است. البته این مسئله تا حدود زیادی قابل درک می‌باشد؛ زیرا این رده‌بندی در یک فضای معرفتی و با الهام از یک جهان‌بینی خاص در یک مکان و زمان خاصی تولید شده است که قطعاً بسیاری از چالش‌های نظری و عملیاتی ما در کتابخانه‌ها در مورد این رده‌بندی‌ها ناشی از همین واقعیت است. با این حال، امروزه سنت نقد رده‌بندی‌ها در دنیای غرب با تولید و اشاعه آثار و افکار انتقادی در بالاترین سطوح پژوهشی و تحقیقاتی دنبال می‌شود، ولی خلاً انجام این تحقیقات و پژوهش‌ها در جامعه علمی ما که دارای مبانی فکری و علمی پویایی است و می‌تواند داعیه‌دار این مسئله باشد کاملاً مشاهده می‌شود و ما آثار اندکی درباره نقد و بررسی رده‌بندی‌های غربی و چالش‌های نظری و عملی حاصل شده از آنها مشاهده می‌کنیم. طبیعتاً تولید و انتشار متون نقادانه و چالشی در این موضوع ما را وارد فضای گفتمانی خاص این حوزه کرده و زمینه را برای تولید افکاری جدید و ارائه طرح‌هایی نو فراهم می‌سازد. به نظر می‌رسد تعریف دقیق مسائل و اولویت‌های مرتبط با طرح موضوع و ارائه مبانی درست و علمی نقد و شناسایی و استفاده از دیدگاه علمای فن می‌تواند نخستین گام تعریف شده در نقد رده‌بندی‌های موجود و تولید مبانی فکری و نظری برای ایجاد رده‌بندی‌های جدید باشد. با این همه کاملاً مشخص است که در حال حاضر ما بر خلاف سنت غنی پیشین مان با فقر نظریه‌پردازی و تولید فکر و اندیشه در این حوزه روبه‌رو هستیم؛ بدان گونه که در سال‌های اخیر بیشتر آثار منتشر شده در این زمینه ترجمه و تحت تأثیر جریان‌های فکری و نگرش‌های فلسفی غربی که آبشخورشان تفکرات مادی و الحادی است بوده و خود نتوانسته‌ایم با توجه به جهان‌بینی الهی، غنای معرفتی و پیشینه تاریخی مان دیدگاهی مترقی را درباره طبقه‌بندی علوم در عصر حاضر تبیین نماییم.

از این رو و با توجه به دغدغه‌های ستودنی مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی و با وساطت و هدایت کارگروه تخصصی پژوهش از مجموعه‌های وابسته به دفتر معظم‌له، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی مکلف شد تا مدیریت جریان‌سازی علمی در این حوزه را برعهده گیرد و تلاش کند تا با بهره‌مندی از ظرفیت‌های فکری و معرفتی موجود، زمینه را برای نظریه‌پردازی و تولید

فکر فراهم سازد. بنیاد پژوهشهای اسلامی پیش از این نیز با انتشار کتاب *طبقه‌بندی علوم از نظر حکمای مسلمان*، اثر عثمان بکار علاقه‌مندی خود را برای ورود به این مبحث مهم اعلام کرده بود. کتاب مذکور از مهم‌ترین کتاب‌های موجود در این حوزه است و «نخستین اثری می‌باشد که به شیوه‌ای محققانه و در عین حال به زبانی جدید به موضوع طبقه‌بندی علوم توجه می‌کند. و در این کتاب، نویسنده به بررسی تطبیقی و تحلیلی سه طبقه‌بندی مهم در جهان اسلام که هر یک متأثر از یک مکتب فلسفی و فکر خاصی هستند می‌پردازد.

با توجه به این پیشینه و با تشکیل جلسات متعدد با اندیشمندان حوزه‌های علوم اسلامی و دیگر عرصه‌ها از جمله تاریخ و تمدن اسلامی و علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، زمینه تهیه پیش‌نویس طرح طبقه‌بندی علوم فراهم آمد. در این طرح، سه کارگروه با عناوین فلسفه، کتابداری و اطلاع‌رسانی و تمدن اسلامی پیش‌بینی شده است که تحت نظر کارگروه چهارمی با عنوان کارگروه تلفیق یا نظریه‌پردازی فعالیت می‌کنند. انتظار می‌رود که با توجه به وابستگی فکری و نظری هر یک از این سه کارگروه، خوراک فکری و نظری لازم برای طراحی طرح نهایی طبقه‌بندی علوم فراهم گردد. هر یک از کارگروه‌های یادشده موظف‌اند تا ضمن شناسایی نخبگان حوزه‌های معرفتی خود، سیاهه اولویت‌های موضوعات پژوهشی مرتبط با زمینه کلی طرح را تهیه کنند، تا زمینه تولید فکر در قالب و انتشار متون علمی فراهم و بدین ترتیب فقر نظری و کمبود آثار مکتوب در این زمینه از میان برود. از تأکیدات اصلی این طرح گرایش به انتشار یافته‌ها و گزارش‌های فکری و استفاده از تمامی ظرفیت‌های فکری کشور و جهان اسلام است تا جریان‌سازی مناسبی برای تشویق و هدایت پژوهشگران به انجام کارهای جدی‌تر و ارائه نظریه‌های عمیق‌تر به وجود آید. طبیعتاً اکنون در آغاز راهی پرفراز و نشیب هستیم و در این راستا تلاش‌هایی جدی در حال شکل‌گیری است. در نخستین گام و در آینده‌ای نزدیک وبگاهی برای معرفی هر چه بیشتر این طرح، طراحی خواهد شد و پایگاه کتابشناسی طرح مذکور نیز تکمیل شده و در اختیار محققان و پژوهشگران قرار خواهد گرفت. دیگر برنامه‌های طرح نیز که در حال حاضر با جدیت در کارگروه‌های تخصصی در حال تدوین و تأیید نهایی هستند به زودی از طریق

وبسایت طرح اعلام خواهد شد.

شایان ذکر است که با توجه به زمینه‌های موضوعی این طرح، نهادها و مؤسسات مختلفی از جمله کتابخانه ملی، نهاد کتابخانه‌های عمومی، دفتر تبلیغات اسلامی و ... تمایل زیادی دارند تا با یاری خویش در به فرجام رسیدن طرح مدد رسانند و بر جریان‌های پژوهشی این حوزه تأثیرگذار باشند.

بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی علاقه‌مند است با فراهم کردن زمینه مناسب همکاری میان این سازمان‌ها و اندیشمندان کشور، امکان تولید و پیدایش آثاری گرانسنگ را بیش از پیش فراهم سازد و زمینه ظهور و بروز تمام قابلیت‌ها و بهره‌گیری از تمام ظرفیت‌ها را در سطح ملی و بین‌المللی پدید آورد. در پایان، از تمامی نهادها، مؤسسات، دانشگاه‌ها و جامعه اندیشمندان و محققان داخل و خارج از کشور برای یاری‌رسانی و کمک به این طرح و تلاش برای نیل به اهدافش دعوت به عمل می‌آوریم. امید که بتوانیم در این مسیر از الطاف بی‌کران حضرت حق تعالی و عنایات خاصه عالم آل محمد، حضرت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام بهره‌وافی و کافی را ببریم.